

İNSANIN ANLAM ARAYIŞI

Editör
DR. FATİH KURT

DIYANET İŐLERİ BAŐKANLIĐI YAYINLARI - 1682
Halk Kitapları - 398

Yayın Yönetmeni
DR. FATİH KURT

Koordinasyon
BÜNYAMİN KAHRAMAN

Editör
DR. FATİH KURT

Eser Ön İnceleme
ALİŐAN BAŐGÖNÜL

Eser İnceleme Komisyon Kararı : 25.09.2019/31

2019-34-Y-0003-1682
ISBN 978-605-7730-60-2
Sertifika No: 12930

Tasarım
EMRE YILDIZ

Tashih ve Baskı Takip
HASAN ÖZTÜRK

Baskı
BURHAN YAY. MAT. ve OYUN. PAZ. SAN. TİC. LTD. ŐTİ.
Tel: 0212. 438 67 65

1. Baskı İstanbul, 2019

© DİYANET İŐLERİ BAŐKANLIĐI
DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĐÜ
BASILI YAYINLAR DAİRE BAŐKANLIĐI
Üniversiteler Mh. Dumlupınar Bulvarı No: 147/A
06800 Çankaya/ANKARA
Tel: +90 (312) 295 72 93 - 94 Faks: +90 (312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

DİNÎ DEĞERLER İLE İNSANİ DEĞERLERİN ÖRTÜŞMESİ

PROF. DR. ÖMER YILMAZ

Hayatımızı birtakım değerlerle tanzim ederiz. Toplumda zaman zaman milli ve manevi değerler, insani ve ahlaki değerler, etik anlayışı, erdemli toplum, iyilik, saygı vb. kavramlar dile getirilmekte, bazen de bunların gittikçe kaybolmaya yüz tuttuğundan endişe edilmektedir. Bu değerlerin oluşumunda anahtar kavram olan “ahlak”ın ne anlama geldiği, dinî değerler ile insani değerlerin örtüşmesinin mümkün olup olmadığını sorgulamak istiyoruz. Bunlara değinmek için önce İslam’daki insan anlayışına temas etmek, daha sonra da bu konuda görüş ileri süren ahlaki ekollere bakmak gerekecektir.

Kitabımız Kur’an-ı Kerim, anlatımını insanlık tarihi ile başlatmaktadır. Zira ilk inen ayetler gerek muhatap gerekse konusu itibarıyla insandan bahsetmektedir. [Alak, 1-5] Yine Yüce Allah’ın kendisine muhatap olarak gördüğü varlıkların başında, “*ahsen-i takvim*” üzere yarattığı ve “*eşref-i mahlukat*” [İsrâ,

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

70] diye nitelendirdiği insan gelmektedir. Belki de bu özelliğinden dolayı insan dağların taşların kaldıramadığı “emanet” yükünü üzerine almış ve sorumluluk sahibi olmuştur. [Ahzâb, 72-73; Haşır, 21] Allah onu “başıboş” [Kıyâmet, 36] ve “boşuna” yaratmamış [Müminun, 115], sorumluluğunun tabii sonucu olarak yeryüzünün “halife”si kılmıştır. [En’âm, 165; Bakara, 30; Sâd, 26; Arâf, 69; Neml, 62] Yarattığı insanı [Sâd, 75], belli bir merhaleden sonra da “ilahi nefha” [Hicr, 29; Sâd, 72] ile şereflendirmiştir. Bakara suresinin 31-34. ayetlerinde de anlatıldığı üzere, Allah insana dil ve varlığın ilmini elde etme kabiliyet ve imkanını vermiş, onu meleklerle üstün kılmıştır. Meleklerin Âdem’e secde etmesi de onun insanlığına olan tazim ve tekrimi göstermektedir. Yine Allah tarafından tabiatta bulunan her şey böylesine önemli ve değerli bir varlık olan insanın hizmetine amade kılınmış [Lokmân, 20; Nahl, 12] ve onun hizmetine sunulmuştur. [Hac, 36; Câsiye 12; Lokmân 20]

Ne var ki insanla ilgili anlatılan bütün bu müspet taraflar yanında Yüce kitabımız Kur’an, aynı zamanda onun açgözlü, zayıf, aciz, aceleci, zalim, cahil, nankör, gözü doymaz gibi zaafıyla yüklü olduğunu [Meâric, 19-21; Nisâ, 28], kendini yaratan dan müstağni görünce de sapıtığını belirtmektedir. [Alak, 6-7]

İslam, bu olumlu ve olumsuz niteliklerine rağmen irade ve sorumluluk sahibi insandan yapması veya yapmaması gereken şeyleri isterken, varlıklardan sadece kendisine bahşedilen “akl”ı devreye sokmasını tavsiye etmektedir. [Bakara, 44; Mâide 58; Enbiyâ, 10] Çünkü “bilme” ve “kavrama” yetisiyle diğer varlıklardan ayrılan insan, öncelikle “eylem”de bulunan bir varlık olarak tanınmaktadır. İnsanın belirli ilkelere göre eylemde bulunabilmesi ise, onun “akıl sahibi” olmasının bir gereğidir. İnsan bu yüzden ilahi adaletin de tabii sonucu olarak hür ve serbest bir iradeyle yaratılmıştır. Çünkü kuvvet ve kudreti

elinden alınmış bir varlıktan sorumlu olmasını ve değer üretmesini beklemek İslam'ın ana prensipleriyle örtüşmemektedir.

Yazımızın başında değinilmesi gereken birtakım kavramlardan bahsetmiştik. Bu kavramların en önemlisi "ahlak"tır. Hiç şüphesiz her toplumda insanın sahip veya bağlı olduğu kültürü meydana getiren birtakım inançlar, fikirler ve normlar sistemi vardır. Bunların her biri aynı zamanda bir değerdir. Teknik, sanat, bilgi, ahlak, din, hukuk, iktisat gibi... [H. Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü, MEB Yayınları, İstanbul 1969, s.73] Burada sözünü ettiğimiz ahlak, belli bir toplumun, belli bir dönemde geçerli bireysel ve toplumsal davranış kurallarının tümü şeklinde tarif edilir. [Orhan Hançerlioğlu, Ruhbilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s.13] Yine ahlak, insanların kendisine göre yaşadıkları bir ilkeler toplamı olarak görülür. [Ahmet Aslan, Felsefeye Giriş, s. 94] Ahlak, Latince kökenli (moralitas-morality) insanların birbiriyle veya devletle olan ilişkilerinde kendilerinden "yapmaları istenen" davranışlarla toplum düzenini sağlayan bir kurallar ve normlar bütünü şeklinde de bakılmaktadır. Bu durumda, her toplumun kendine göre bir ahlak anlayışı ve değerler sisteminin bulunduğu, ancak bu ahlak anlayışı ve değerlerin kültür, etnik yapı ve zaman gibi pek çok değişkene bağlı olup toplumdan topluma, hatta yöreden yöreye ve zamana göre farklılık arz ettiği belirtilmektedir.

Bu genel bir tespittir. Ancak insanın fitratında olan din ve onun getirdiği ahlak anlayışı "evrensel" ve "değişmez nitelikler" taşımaktadır. Zira ilahi irade, "şan ve şeref" sahibi kıldığı [İsrâ, 70] insanın bozulmasını arzu etmemektedir. Bu bakımdan Yüce Yaratan'ın insana biçtiği değer ve dünyaya gönderirken ona yüklediği misyon ve gerçekleştireceği gaye de oldukça önemlidir. Ne var ki İslam'da ahlakın kaynağı tartışma

konusu yapılmış, iyi ve kötünün nasıl bilineceği hususunda birtakım görüşler ileri sürülmüştür.

Mutezili kelmacılara göre iyi ve kötü gibi davranışlar, Allah'ın iradesinden bağımsız gerçek bir var oluşa sahiptirler. Eş'ari-
lere göre ise bu davranışlarda Allah'ın murat etmesi önemlidir. Maturidi ekolüne mensup kelmacılara gelince, onlar da Mutezile gibi düşünmekti iyi, kötü, adalet gibi ahlaki vazifeleri aklın belirlediğini iddia etmektedirler. Fakat her üç ekol de görüşlerini din ile temellendirmektedir. Mutezili anlayışta faal olan insandır. Bir davranışın ahlaken iyi veya kötü olması, o davranışın sağladığı menfaat ve sebep olduğu zararlar ölçülmektedir. Bununla birlikte vahiy ahlak üzerinde önemli bir fonksiyona sahip olup, bu davranışların sosyal hayata tatbikinde önemli rol oynamakta, sevap ve ikap marifetiyle bunların eyleme dönüşüp dönüşmemesini sağlamaktadır. Matüridilere göre de, Allah akıl ile belirlenen ahlak ilkelerini emrederek, yerine getirenlere sevap, getirmeyenlere ceza vermekte ve bu ilkelerin eyleme dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. [Recep Kılıç, Ahlakın Dini Temeli, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 96, 99, 106, 124]

Kaynağı ister din ister felsefe olsun, değer yargıları olmadan yaşayan bir toplum tasavvur etmek mümkün değildir. Hatta ilkel kavimlerin bile kendilerine özgü bir ahlak anlayışı ve değer yargısı vardır. O halde mesele, ahlakın varlığı veya yokluğundan ziyade hangi davranışların ahlaki olup olmadığı, nelerin iyi ve kötü olduğu ve hangi değer yargılarının bize ait olup olmadığıdır.

Değerin davranışa dönüşmesi ve bir irade gösterilmesi açısından dinle etik arasında, dinle ahlak arasında kopmaz bir bağ bulunmaktadır. İslam bundan bir adım daha öncesine giderek sonuca giden yolda "niyet" in düzgün olması gerektiğine atıfta bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in "ameller

niyetlere göredir.” [Buhari, İman 41] sözü ve “Allah sizin görünüşünüze ve amelinize bakmaz, kalp ve niyetinize bakar.” [Müslim, c. IV, s. 1987] hadisi eylemi önemsemekle birlikte, onun öncesi olan niyetin de en az eylem kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Zira eylemi fikre bağlayan şey niyettir. Fikir akli, eylem fiziki, niyet ise ahlakidir.

O halde İslam düşünürleri ve filozofların ahlak tariflerinin merkezinde insan ve onun davranış biçimi ile değer yargıları yer almaktadır. Ancak ne var ki yukarıda sayılan ulvi ve süfli nitelikler gerçeğinden hareketle, İslam’ın tasvir ettiği insan anlayışında onun derece ve dereke düzleminde her iki uca da aday bir varlık olduğu görülmektedir. İnsanı “olduğu gibi” bildiren psikolojinin aksine, din veya onun koyduğu ahlaki ilkeler, insanın “nasıl olması gerektiği” yönünde çaba sarf etmekte ve ideali yakalamak için uğraş vermektedir. Kişi eğer yaratılış maksadına uygun davranıyor, etik değerlere sahipse, bu Allah katında övülmekte, aksi davranış biçimi ise kınanmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de ahde vefadan, adaletten, doğruluktan, feragatten, diğerkâmlıktan bahsedilmektedir. Yardımlaşma, ana babaya hürmet, başkalarının haklarına saygı, dürüstlük, güvenilirlik, kanun ve nizamla uyma, iyilik yapma ve etrafına zarar vermeme gibi daha nice toplumu ilgilendiren erdemli eylemlerden söz edilmektedir. Birçok kavmin helak olma nedenini de, onların ahlaki yozlaşması ve değerlerini yitirmesi olarak göstermektedir. [Hüd, 85] Burada söz konusu edilen değerler hiç şüphesiz toplumun ortak değerleridir. Bunlar doğal olarak şahısların bireysel öncelikleriyle, zorlamalarıyla, yanlış değerlendirmeleriyle tanımlanabilecek kadar sade ve köksüz değildir. İşte tam bu noktada devreye giren İslam, dinî ve insani değerlere önemli bir katkı sağlamakta ve toplumun

tarihten süzülüp gelen ve insan olmanın özüyle de bağlantılı ortak ahlaki değerleri teyit ederek bize ayrı bir güç kazandırmaktadır. Nitekim bir İslam ahlak bilgini olan Ahmet Naim de, “Kur’an-ı Kerim araştırmacılarına zor gelecek bir şey varsa, o da ahlak ve adaba ilişkin ayetleri gruplandırmak olacaktır” demektedir. [Babanzâde, A. Naim, İslam Ahlakının Esasları, Sad. Recep Kılıç, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 11]

Kur’anla beraber Hz. Peygamber’in gönderiliş nedeni, ahlaki değerleri ve o değerlerin toplumda eyleme dönüşmesini temin etmek içindir. O, “*Ben dünyada güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.*” [İmam Malik; Muvatta, “Husnu’l Hulk”, 8, II/904] buyurmaktadır. Ahlak ilkelerinin belirlenip bilinmesi şüphesiz önemli bir merhaledir. Fakat bilinen ahlak ilkelerinin sosyal hayata geçirilmesi bundan daha önemli olmalıdır. İşte dinin, ya da ahlakın dini temelini önemi burada yani onun hayata geçirilmesinde yatmaktadır.

Dinimizde ibadetlerin halka yönelik veçhesinde de bu maksatları çok rahat sezinlemek mümkündür. Örneğin beş vakit kılınan namaz ile ahlak arasında bir irtibat kurulmaktadır. Kur’an-ı Kerim’in bize anlattığına göre namaz, insanı bütün kötülüklerden alıkoymalıdır. [Ankebût, 45] Bu bakımdan namaz ile ahlaki davranışlar, kötülükten kaçınma ve iyiliği, güzelliği yeryüzünde egemen kılma arasında kopmaz bir bağlantı göze çarpmaktadır. Yine dinimizde oruç çok özel, kişisel bir ibadet gibi algılanmaktadır. Oysaki oruç tutma sadece aç kalmaktan ibaret değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz, “*Her kim yalan, iftira, gıybet ve kovuculuğu terk etmezse, Cenab-ı Hak o kimsenin yemesini, içmesini bırakmasına değer vermez.*” buyurmaktadır. [Buhari, “Savm” 31, H. No: 926] Değerlerden sıyrılmış bir dünyada yaşamak, sınırsız ve sorumsuz bir davranış şekli sergilemek hiçbir topluma huzur

getirmez. Hukukun dıştan, dinin içten kontrol altına alamadığı bir insan tipi yaşanan hayatı hem kendine hem de çevresine zehir eder. Bir ilim adamının da dediği gibi, tabiat ve mahiyete uygun yaşamaya kendisini yükümlü zannetmeyen bir varlık tam manasıyla bozulmuş bir varlıktır. [Alexis Bertrand, Ahlak Felsefesi, çev: Salih Zeki, Seba Yayınları, Ankara 1999, s. 107]

İşte din insana, davranışlarının kendi içinde hesabını verebilmeyi öğretmektedir. Hz. Peygamber “Bir insan iyilik yaptığında sevinç, kötülük yaptığında üzüntü duyabiliyorsa, o gerçekten mümindir” [Müsned I, 389] buyurmakla iç kontrolün (buna vicdan da diyebiliriz) önemine değinmektedir. Yine din insana, hiç kimsenin olmadığı bir yerde dahi şeffaflığı, kendisine karşı dürüstlüğü, Yüce Yaratan’a karşı hesap verebilir olmayı öğütlemektedir. İslam geleneğindeki “ihsan” kavramının anlamı da budur.

Her alanda değerlerimize sahip çıkmalı ve bizi biz yapan milli ve dini değerlerimizin örselenmesine fırsat vermemeliyiz. Toplumumuzda “etik değerlerin” “yitik değerler” haline gelmesini istemiyorsak, her zaman olduğu gibi yine işe insandan başlamalı ve onu daha iyi eğitmeliyiz. Dikkatlice bakıldığı takdirde, akliselim sahibi insanlar tarafından üretilmiş insani değerler ile dinî değerlerin birbiriyle çelişmediği, aksine örtüştüğü görülecektir.